

Matwiiszin, Jarosław A.

Nieznane polonika w Centralnej Bibliotece Naukowej Akademii Nauk USRR w Kijowie

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 23/2, 449-464

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jarosław A. Matwiiszyn
(USRR — Kijów)

NIEZNANE POLONIKA W CENTRALNEJ BIBLIOTECE NAUKOWEJ AKADEMII NAUK USRR W KIJOWIE

I. RĘKOPISY JANA ŚNIADECKIEGO

Do niedawna rękopisy ważniejszych prac Śniadeckiego, jak np. *Pochwała Mikołaja Kopernika*, *O Koperniku* i inne, uważane były za zagubione¹. Tak na przykład znana polska badaczka twórczości Śniadeckiego M. Chamcówna — pisze, że ponieważ rękopis pracy *Pochwała Mikołaja Kopernika* został zniszczony, zmuszona jest przy jej wznowieniu korzystać jedynie z tekstu drukowanego. To samo mówi na temat pracy *O Koperniku* [45 s. LXVIII]². Jednakże przy przeglądaniu zbiorów wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej, znajdujących się obecnie w Centralnej Bibliotece Naukowej AN USRR, udało mi się natrafić nie tylko na te rękopisy, lecz także na szereg nie publikowanych materiałów uczonogo, w tym część jego korespondencji (ponad 30 listów). Rękopisy Jana Śniadeckiego zebrane są w sześciu zbiorach³.

Pierwszy z biór [stara sygn. — 113] zawiera pierwotny wariant rękopisu podręcznika Śniadeckiego do geografii w języku francuskim [28] i znaną *Jeografię czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* w języku polskim [27]. Wariant francuski (nie zakończony) pozwala stwierdzić, w jakim stopniu autor rozbudował tekst z 1803 r. w porównaniu z tekstem pierwotnym z lat 1794—1795. W wariantcie francuskim brak jest *Wstępu*, który znajduje się w wydaniach późniejszych i który zawiera wiadomości z dziedziny matematyki i mechaniki. Pod tytułem pracy [28] Śniadecki pisze własnoręcznie: „Autor rozpoczął swą pracę nad *Jeografią* pisząc ją po francusku, lecz potem zdecydował, że napisze i opublikuje ją w języku polskim”. Rękopis francuski jest uboższy pod względem zawartości, a pełniejsza wersja polska składa się z 6 rozdziałów. Rozdział szósty: *O Księżycu jako satelicie Ziemi*, na przykład, urywa się w wariantcie francuskim na paragrafie *Zjawiska spowodowane oddziaływaniem Księżyca na Ziemię* [28 s. 41—42], a w wydaniu polskim rozdział ten uzupełniony jest

¹ Krótką informację o znalezionych rękopisach Jana Śniadeckiego przedstawił autor artykułu w 1975 r. w Moskwie na posiedzeniu pracowników naukowych Instytutu Historii Przyrodoznawstwa i Techniki AN ZSRR oraz na zebraniu Rady Naukowej Instytutu Matematyki AN USRR w Kijowie w 1976 r.

² Zestawienie rękopisów kijowskich i wydań drukiem potwierdza fakt, że istotnie występują między nimi różnice, które winny być uwzględnione w kolejnych wydaniach dzieł Śniadeckiego. [Od redakcji: Liczby w nawiasach kwadratowych odsyłają do odpowiedniej pozycji spisów, umieszczonych na końcu artykułu].

³ Zespół (fond) nr 5 (pierwsza liczba sygnatury) nie został opisany i autor posługuje się umownymi numerami teczek, służących do ich przechowywania (nr 19—20), na co wskazują dwie kolejne liczby sygnatury. Ostatnie liczby wskazują starą foliację rękopisów (liczą one 209, 123, 74, 205, 92, 726 kart).

paragrafem, zawierającym informacje z geodezji pt. *Ważne zastosowanie ruchu Księżyca przy określaniu długości geograficznej na morzu i lądzie* [por. 42 s. 193—195].

W liście do F. K. Zacha z 3 IV 1803 r. [6 s. 619] J. Śniadecki wyraża zadowolenie, że zostało zrealizowane jego marzenie z długich 7 lat. W wariacie polskim rękopisu czytamy, że pracę nad nią rozpoczął 10 X 1802 r., a zakończył 26 V 1803 r. Przed wstępem do rękopisu dołączona jest kopia listu J. Śniadeckiego — pisanego 21 IV 1803 r. z Krakowa — do J. Albertrandiego, prezesa Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w którym donosi o wysłaniu do Warszawy prawie całego rękopisu swej *Jeografii*. List ten został opublikowany [47 t. 2 s. 350—353]. W 1803 r. *Jeografia* została wydana drukiem w Warszawie, a w latach 1809 i 1818 wyszło w Wilnie jej drugie i trzecie wydanie. Drugie wydanie — poprawione przez samego autora — przetłumaczył na język rosyjski i wydał w 1817 r. P. Kaniewiecki [42] — wykładowca uniwersytetu w Charkowie. Zachowały się również i zostały odnalezione te poprawki i uzupełnienia, które wniósł Śniadecki do następnych wydań [5—19—120 k. 358—376 verso]. Czystopis IX rozdziału pracy *O budowie zewnętrznej Ziemi* dołączono do zbioru pod sygnaturą I, 6168 (k. 194—213 verso), który nie wchodzi do odnalezonego zespołu.

Drugi zbiór [stara sygn. — 114] składa się ze szkiców biograficznych — poświęconych H. Kołłątajowi⁴, M. Odlanickiemu-Poczobutowi⁵ i P. W. Zawadzkiemu⁶. Prócz tego znajdują się tu kopie listów Śniadeckiego wysłanych z Krakowa do Kołłątaja z 7 XI 1809 r., do Albertrandiego z 12 X 1801 r.⁷ i z 12 II 1802 r. oraz odpowiedź Kołłątaja Śniadeckiemu z 4 I 1810 r. (wszystkie opublikowane), wyciągi z dzieła Kopernika *O obrotach sfer niebieskich* (s. 202—203), plan pracy nad poprawą *O Koperniku* (s. 204) i brudnopisy szkiców do tej pracy, a m.in. dane biograficzne z życia Kopernika (s. 194—201). Przytoczymy przykład ilustrujący występujące w pracy *O Koperniku* różnice między tekstem drukowanym i pisanym ręcznie.

Wiadomo, że Joseph-Jerome Lalande do opracowania tablic ruchu Merkurego wykorzystał rezultaty obserwacji M. Odlanickiego-Poczobuta nie powołując się na niego w swej pracy. W rękopisie znajduje się wykreślona później wzmianka o tym wydarzeniu [10 s. 109]. Śniadecki pisze tam, że Lalande osobiście pokazywał mu wyniki obserwacji Poczobuta (kiedy Śniadecki bawił przejazdem w Paryżu w 1787 r.). W rękopisie także znacznie szerzej mówi się o pobycie zagranicą wileńskiego astronoma A. Strzeckiego [10 s. 102]. Podaje się m.in., że kiedy Śniadecki przybył do Paryża pamiętano tam jeszcze Strzeckiego [por. 44 t. 2 s. 223].

Śniadecki znał dobrze Poczobuta. Napisał jego biografię naukową, w której na podstawie własnych spostrzeżeń przedstawił stosunek Poczobuta do nauki i do Uniwersytetu Wileńskiego, przekazał wiele szczegółów z życia tego uczonego, zwłaszcza dotyczących jego wyjazdu naukowego zagranicę. Śniadecki niejednokrotnie przysyłał F. Zachowi wyniki obserwacji astronomicznych Poczobuta, a w listach do niego wysoko ocenił działalność tego ostatniego [6]. Jednakże Śniadecki popełnił błąd

⁴ [31 s. 1—63]. W zb. 120 znajduje się brudnosi. Opubl. w: [44 t. 11].

⁵ [10 s. 92—111]. Opubl. tamże.

⁶ [32]. Opubl. tamże.

⁷ W publikacji [47 t. II s. 326—329] popełniono błąd w dacie (podano 15 V 1801).

uważając Poczobuta za twórcę Obserwatorium Wileńskiego, które — jak wiadomo — założył T. Zebrowski.

Trzeci zbiór [stara sygn. — 120] zawiera brudnopisy i czystopisy francuskiego przekładu rozprawy *O Koperniku*, wykłady *O przyłożeniu się nauk matematycznych do wzrostu fizyki* [16]; *Podział nauk matematycznych* [15]; *O języku narodowym w matematyce* [19]; *O języku polskim*; prace (lub ich fragmenty) *O nieuchronnej potrzebie matematyki wyższej do poznania i doskonalenia fizyki* [17], *Teoria teleskopów* [5]. *O nowej planecie położonej między Marsem i Jowiszem obserwowanej po raz pierwszy na Sycylii w roku 1801* [7], *Astronomia* [3] i *Do TWPN o nowej gwiazdzie* [...] [8]; następstwa zaćmień Słońca w latach 1787, 1788 i 1793 oraz wyniki obserwacji meteorologicznych przeprowadzonych przez Obserwatorium Wileńskie w ciągu 34 lat (s. 652—655, 724—726); wystąpienia na sesjach uniwersyteckich 15 IX 1813 r., 30 VI i 13 IX 1814 r., uwagi krytyczne o pracach konkursowych; rozmyślenia dotyczące historii literatury i językoznawstwa; wiersze *Do Kościuszki* i inne; wyciągi z pracy o teorii funkcji, a także z Petrarcki, Dantego, Bacona i innych; notatki biograficzne o M. Reju; szkice do *Zygmunta Pierwszego* [33] i do prac z geografii (s. 722—723), z ekonomii politycznej (s. 576—579), z pedagogiki; kopie listów Śniadeckiego do F. Zacha i F. P. Trisnekkera [6], do K. Heyma (15 VIII 1796), do króla (20 XII 1796, 1824), do barona Margelika (7 V i 22 XI 1796, 20 VII 1811), do K. Walickiego (17 II 1811), do Dobrzyńskiego (22 V 1812), do A. Bienkowskiego (2 IX 1828), do Nowosilcowa (5 XII 1824) i inne. Do tego zbioru dołączony jest również tekst wykładu *Początki chemii* jego brata — Jędrzeja Śniadeckiego (s. 568).

Jan Śniadecki poświęcał wiele uwagi popularyzowaniu wiadomości z zakresu nauk ścisłych. Próbował czynić wszystko, „aby młodzież, ucząc się matematyki, nie przekształcała się w mechanicznych rachmistrzów, lecz aby miała dokładne pojęcie o tym, co robi” [14 s. 218]. Śniadecki w nowy sposób traktował problem podziału matematyki na elementarną i wyższą, na czystą i stosowaną. Zaproponował zrewidowanie programu uniwersyteckiego kursu matematyki i astronomii [15]. Píše, że w katedrze wyższej matematyki powinien być wykładany rachunek różniczkowy i całkowity, mechanika analityczna z uwzględnieniem potrzeb mechaniki nieba, a trygonometria sferyczna powinna natomiast wchodzić do programu nauczania astronomii.

Teorii prawdopodobieństwa nie wykładano na uniwersytecie. „Kiedy nauki matematyczne upowszechnią się u nas — píše Śniadecki — to z biegiem czasu, uwzględniając szczególne zdolności naszej młodzieży w tym kierunku, będzie można pomyśleć o stworzeniu podstaw i rozszerzeniu tej nauki” [15 s. 98]. Był jednym z pierwszych propagatorów teorii prawdopodobieństwa na Uniwersytecie Wileńskim i wiele w tej dziedzinie dokonał. Zainteresowanie teorią prawdopodobieństwa przejawiał Śniadecki już w Krakowie (jak świadczy o tym jego rękopis [48] z 1790 r.). W notatkach znajdujących się w zbiorze 118 (k. 162 *verso*) zostały opisane podstawowe pojęcia tej nauki (połączenie i nakładanie się zdarzeń, prawdopodobieństwo warunkowe).

J. Śniadecki zdecydowanie wystąpił przeciw wykładaniu nauk ścisłych w języku łacińskim. 15 listopada 1813 r. wygłosił wykład *O języku narodowym w matematyce*, którego rękopis zachował się [19]. Praca ta jest przydatna do odtworzenia historii polskiej terminologii matematycznej. Tekst drukowany [44 t. 3 s. 194—210] został odtworzony na pod-

stawie brudnopisu (s. 102—108) i dlatego nie uwzględniono w nim zmian, które wniósł do nie zakończonego czystopisu (s. 168—175).

Do chwili obecnej opublikowano jedynie niewielką część korespondencji Sniadeckiego. Spośród rękopisów kijowskich największe zainteresowanie historyków astronomii wzbudzają kopie listów Sniadeckiego do Zacha i Trisnekkera [6]. Napisane są one w języku francuskim i nie były opublikowane. W liście z 28 I 1801 r. Sniadecki wysoko ocenia J. A. Cousina, którego nazywa swym nauczycielem i prawie ojcem („jego *Rachunek różniczkowy* reprezentuje to, co mamy najlepszego w tej dziedzinie” [6 s. 616]). W liście z 29 VI 1801 r. wyraża niezadowolenie z tego powodu, że Zach w swym czasopiśmie zniekształca pewne fakty, dotyczące reform na Uniwersytecie Krakowskim. Informuje go także o wynikach własnych obserwacji astronomicznych, a także tych, które przesłał mu Poczobut [6 s. 618]. W liście z 3 IV 1803 r. J. Sniadecki ubolewa, że nie może wykorzystać wyników obserwacji astronomicznych przysyłanych przez Zacha i obiecuje przekazać je Poczobutowi, który dysponuje silniejszym teleskopem. Jednocześnie wspomina o swej rozprawie *O Koperniku* i jej sukcesie, a także o pracy nad *Jeografią*. „Wykorzystam obecnie ostatnie dni swego życia, aby udoskonalić to dzieło — pisze Sniadecki o *Jeografii* — i co pewien czas będę przekazywał Warszawskiemu Towarzystwu pamiętniki, które stanowić będą jego kontynuację i uzupełnienie” [16 s. 619]. Sniadecki — zamierzając osiąść w Wilnie (proponowano mu również pracę w Petersburgu) — odrzuca zaproszenie Zacha do podjęcia pracy zagranicą.

W liście z 4 VI 1803 r. [6 s. 620—621] Sniadecki zachwycą się rezultatami pomiaru południka i ocenia prace geodezyjne prowadzone w Niemczech przez Zacha. Jest przekonany, iż w innych warunkach politycznych prace tego typu mogłyby być prowadzone również w Polsce. Sniadecki przy okazji przypomina o swym nie zrealizowanym zamierzeniu, dotyczącym opracowania dokładnej mapy Polski i równocześnie wyjaśnia przyczynę nieuczestniczenia w wyprawie do Galicji w 1808 r. W liście z 8 VII 1803 r. [6 s. 621] Sniadecki dziękuje Zachowi za zaproszenie do Włoch i ubolewa, że nie będzie mógł z niego skorzystać. Ma jednak nadzieję, że wkrótce spotka się z Zachem w Saksonii. W liście tym przedstawia swój negatywny stosunek do systemu administracyjnego w ówczesnej Akademii Petersburskiej, zgadzając się pod tym względem ze stanowiskiem Zacha. W liście do wiedeńskiego astronoma — Trisnekkera z 5 XII 1801 r [6 s. 618—619] — Sniadecki wyraża się serdecznie o 74-letnim podówczas Poczobucie i chwali cenny katalog gwiazd małej wielkości Lalande'a. Piśsze, że stracił wiele czasu na poszukiwanie Cerery [6 s. 618] — odkrytej 1 I 1801 r. przez jego przyjaciela — Włocha G. Piazziego. Orbita tej małej planety, która zginęła z pola obserwacji astronomów w kilka tygodni po jej odkryciu, była obliczona przez Gaussa za pomocą jego nowych metod. W końcu roku Cerera była ponownie wykryta w przestrzeni między Marsem i Jowiszem. Z prośbą o prowadzenie nad nią obserwacji (w przypadku wykrycia) zwrócił się do Sniadeckiego Zach, który jak wiadomo korespondował w związku z tym z Gaussem. Sniadecki zauważył Cererę 18 II 1802 r. W tym samym roku opublikował artykuł poświęcony temu wydarzeniu. W zbiorze znajduje się brudnopis tego artykułu [7]. Znacznie większe zainteresowanie wzbudziło odkrycie w marcu 1802 r. przez G. Olbersa małej planety Pallada, krążącej w tej samej odległości od Słońca co i Cerera. Wiadomo, że Sniadecki aktywnie uczestniczył w tych bada-

niach [50 s. 72—73]. Obserwował on ruch Pallady 4 IV 1802 r. i przygotował dane do wysłania Zachowi, lecz w tym czasie otrzymał od niego list, który zawierał informację, że szukana planetoida została już wykryta przez Olbersa. W zbiorze zachował się brudnopis listu Śniadeckiego do Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w którym informuje on o planetoidzie Pallada [6 s. 490—495]. Całkowicie zrozumiałe było przypuszczenie o istnieniu nowych małych planet, które to przypuszczenie wysunął Śniadecki już 5 VII 1801 r. (list do Trisnekera) [6 s. 618], tj. na długo przed odkryciem Pallady.

Cz w a r t y z b i ó r [stara sygn. — 117] rozpoczyna rękopis przekładu na język francuski rozprawy *O Koperniku* [2 k. 1—24]. Dalej zamieszczona jest kopia listu Śniadeckiego do Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w którym znajdują się szczegóły dotyczące publikacji jego dzieła, wyciągi z prac Kopernika i Lukrecjusza (k. 30—31 *verso*), „różnorodne problemy, nad którymi należy pomyśleć”, fragment chronologii, notatka *Nierówności Księżyca* (ewekcja, wariacja, roczne zrównanie, wiadomości o Bradleyu, szkice do pracy *O Koperniku* (k. 40—50) oraz uwaga dotycząca katalogu gwiazd Ptolemeusza i Kopernika (k. 51).

Wydany przekład francuski [46] rozprawy *O Koperniku* wyraźnie różni się od polskiego oryginału. Jest w nim wiele błędów i niedokładności. Tłumaczem był M. Tęgoborski, który — jak wyraził się Śniadecki w liście do Zacha — nie miał pojęcia o astronomii [6 s. 620]. Śniadecki obiecał Tęgoborskiemu, że opracuje redakcyjnie rękopis przekładu. Istotnie, na pierwszych stronach rękopisu [ze zbioru 120] naniesione są liczne poprawki do francuskiego przekładu Tęgoborskiego, które dalej urywają się. Prawdopodobnie tłumacz nie chciał czekać, aż Śniadecki ukończy pracę nad swą *Jeografia* i oddał materiały do redakcji. „Tłumaczenie to — pisze Śniadecki — ma na celu zrobienie ze mnie głupca w oczach moich przyjaciół. Dokonał go człowiek znający dobrze język francuski, lecz nie orientujący się w istocie omawianych problemów” [6 s. 620].

P i a t y z b i ó r [stara sygn. — 118] zawiera fragmenty *O filozofii* Śniadeckiego [k. 1—26], konspekty prac Kanta i różnych artykułów z astronomii i filozofii, fragmentaryczne notatki z astronomii i matematyki, myśli o literaturze (k. 170—171), aforyzmy (k. 155), listę pracowników Uniwersytetu Wileńskiego (k. 204—205) i inne. W *spisie osób, tworzących Uniwersytet w Wilnie* umieszczone są nazwiska T. Kundzicza, F. Narwojsza, J. Mickiewicza, I. Reszki, T. Życkiego, S. Stubielewicz i inne.

S z ó s t y z b i ó r [stara sygn. — 119] zawiera materiały z geografii, fizyki — w tym optyki (k. 36—63, 82—92), hydrostatyki i hydrauliki, notatki o właściwościach powietrza oraz o aparaturze wykorzystywanej w badaniu jego właściwości (k. 10—21), o początkach elektryczności (k. 64—65); szkice wstępne o korzyści zastosowania matematyki w fizyce oraz fragmentaryczne notatki z matematyki (rozwiązywanie równań algebraicznych i różniczkowych) (k. 8, 11 *verso*).

Prócz wymienionych już sześciu zbiorów w Oddziale Rękopisów Centralnej Biblioteki Naukowej AN USRR znajdują się jeszcze dwa z b i o r y oznaczone sygnaturami I, 6167 i I, 6168, na których postawione są pieczęcie Akademii Wileńskiej. Z b i ó r I, 6167 — zawiera ostateczną wersję *Filozofii umysłu ludzkiego* [35]. Jest ona wydana, z wyjątkiem dwóch ostatnich stron, na których autor przedstawia streszczenie swej pracy.

D o z b i o r u I, 6168 dołączone są rękopisy różnorodnego charakteru, których część była wyżej cytowana. Znajduje się tu również rękopis

Pochwały Mikołaja Kopernika stanowiący tekst wykładu wygłoszonego przez Śniadeckiego 29 IX 1782 r., lecz nie opublikowanego. W 1935 r. inny wariant rękopisu był wydany przez L. Kamykowskiego, lecz potem rękopis zaginął. W rękopisie kijowskim i w wersji drukowanej występują pewne różnice, zwłaszcza w przypisach Śniadeckiego do tekstu.

W pracy o J. L. Lagrange'u, której rękopis zachował się do dziś [13], Śniadecki szczegółowo przedstawił drogę życia tego uczonego, zrobił krótki przegląd jego naukowych osiągnięć, jednakże nie doceniał znaczenia symboliki Lagrange'a.

Wiedząc, że w kraju brak jest dobrych podręczników do geometrii, Śniadecki włączył do swej *Trygonometrii kulistej* pewne problemy z geometrii elementarnej. W rezultacie pojawiła się recenzja J. Twardowskiego z szeregiem uwag krytycznych na ten temat. W odpowiedzi Śniadecki opublikował swe *Uwagi dotyczące recenzji „Trygonometrii kulistej”*, w których w istocie odrzucił wszystkie zarzuty recenzenta. Zachował się ostateczny wariant rękopisu tego artykułu [22].

Prócz tego w zbiorze I, 6168 znajdują się rękopisy prac *Architektura* (k. 32—49 verso) *O przyczynach błędów w chronologii* (k. 307—315 verso), *O literaturze* (k. 215—223), *Uzupełnienie do pracy „O filozofii”* (k. 265—270), *O metafizyce* (k. 278—286), *O syntetycznym i analitycznym sposobie* (k. 294 verso — 295 verso), wykłady na sesjach Uniwersytetu Wileńskiego, listy z lat 1815—1816 do redakcji „Pamiętnika Warszawskiego” (k. 29—31, 55—57, 117—132), recenzje, wypisy z książki i czasopism filozoficznych i inne.

Nawet taki powierzchowny przegląd zespołu rękopisów Jana Śniadeckiego prowadzi do wniosku, że odnalezione w Centralnej Bibliotece Naukowej AN USRR rękopisy należą do cennych materiałów, które pomogą w dalszych badaniach twórczości Jana Śniadeckiego⁸.

REKOPISY JANA ŚNIADECKIEGO W CENTRALNEJ BIBLIOTECE NAUKOWEJ AN USRR

1. *Pochwała Mikołaja Kopernika*. (1782 r.) sygn. I, 6168 k. 225—237 v.
2. *Sur Copernic*. Sygn. 5—19—120 k. 1—31, k. 496—527; sygn. 5—19—117 k. 1—24.
3. *Astronomia. O użyciu trygonometrii*. Sygn. 5—19—120 k. 630—647.
4. *O obserwacjach astronomicznych*. (1802 r.) sygn. 5—19—120 k. 636—647.
5. *Teorya teleskopów*. Sygn. 5—19—120 k. 310—329.
6. *Suite de correspondance astronomique...* Sygn. 5—19—120 k. 616—621.
7. *O nowym planecie położonym między Marsem i Jowiszem...* (1801 r.) sygn. 5—19—120 k. 622—623.
8. *Do TWPN o nowej gwiąździe...* (1802 r.) sygn. 5—19—120 k. 490—495.
9. *Refrakcja astronomiczna*. Sygn. 5—19—120 k. 334—354, 356.
10. *Żywoć uczony i publiczny M. Odlanickiego-Poczobuta*. (1810 r.) sygn. 5—19—120 k. 92-III.
11. *O przyczynach błędów w chronologii...* (1817 r.) sygn. I, 6168 k. 307—315 v.
12. *O naukach matematycznych...* (1807 r.) sygn. I, 6168 k. 288—294.
13. *O J. L. de Lagrange, pierwszym geometrze naszego wieku*. (1815 r.) sygn. I, 6168 k. 134—156.

⁸ Korzystając z okazji autor wyraża swą wdzięczność pracownikom Oddziału Rękopisów CBN AN USRR za pomoc w zapoznaniu się z przedstawionym materiałem.

14. O rozumowaniu rachunkowem. (1818 r.) sygn. 5—19—120 k. 218—233, 234—237, 239.
15. Podział nauk matematycznych. (1808 r.) sygn. 5—19—120 k. 94—99.
16. O przyłożeniu się nauk matematycznych do wzrostu fizyki (1785 r.) sygn. 5—19—120 k. 46—68.
17. O nieuchronney potrzebie matematyki wyższej do poznania i doskonalenia fizyki. Sygn. 5—19—120 k. 260—274, 584.
18. O stosowaniu matematyki do fizyki. Sygn. 5—19—120 k. 92—93.
19. O języku narodowym w matematyce. (1813 r.) sygn. 5—19—120 k. 102—108, 168—175.
20. *La geometrie de position de Carnot*. Sygn. I, 6168 k. 336—337 v.
21. *Teorya przecięć ostrokągowych...* Sygn. I, 6168 k. 157—163 v.
22. *Uwagi nad recenzją „Trygonometrii kulistej”*. (1817 r.) sygn. I, 6168 k. 85—90.
23. *Fizyka szczególna*. Sygn. 5—20—119 k. 34—63, 82—92.
24. *Początki ogólne elektryczności*. Sygn. 5—20—119 k. 21, 23, 28—31.
25. *O katedrze fizyki...* Sygn. 5—19—120 k. 572—575.
26. *Fizyka mechaniczna Fiszera...* Sygn. I, 6168 k. 296—305.
27. *Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi*. Sygn. I, 6168 k. 194—213 v; 5—19—113; 5—19—120 k. 386—402.
28. *Geographie ou description mathematique et physique du globe de la Terre en 1794 et 1795*. Sygn. 5—19—113 k. 1—58; 5—19—120 k. 358—377.
29. *Architektura*. cz. 1—2. Sygn. I, 6168 k. 32—49 v.
30. *Du Gouvernement et du systeme de l'instruction publique en Pologne*. Sygn. 5—19—120 k. 554—6.
31. *Żywoł literacki Hugona Kołłątaja*. Sygn. 5—19—114 k. 1—63; 5—19—120 k. 656—684, 692, 696, 700—2.
32. *Żywoł Piotra hrabi Zawadowskiego*. Sygn. 5—19—114 k. 64—73.
33. *Zygmunt Pierwszy*. Sygn. 5—19—120 k. 560—565.
34. *O literaturze*. Sygn. I, 6168 k. 215—223 v.
35. *Filozofia umyśłu ludzkiego*. Sygn. I, 6167.
36. *Przypadek do pisania „O filozofii”*. Sygn. I, 6168 k. 165—191 v.
37. *De la mataphysique*. Sygn. I, 6168 k. 278—286 v.
38. *O filozofii. O matematyce i iey użyciu*. Sygn. I, 6168 k. 265—270 v.
39. *O sposobie syntetycznym i analitycznym*. Sygn. I, 6168 k. 294 v — 295 v.
40. *Otwarcie sesyi, dnia 15 maja 1784*. Sygn. 5—19—120 k. 275.
41. *Inauguracja 1786, dnia 3 października*. Sygn. 5—19—120 k. 36—44.

CYTOWANA LITERATURA

42. *Geografija ili matematiczeskoje i fiziceskoje opisanije ziemi Jana Śniadeczego*. Charkow 1817.
43. E. W. Rybka: *Jan Śniadeckij* (W 200-letju so dnia roźdienija. „Istoriko-Matematiczeskie Issledowanija” 1956 wyp. 2 s. 267—288.
44. J. Śniadecki: *Dzieła*. T. I—VII. 1837—1839.
45. J. Śniadecki: *O Koperniku*. Warszawa 1955.
46. J. Śniadecki: *Discours sur [...] Copernic*. Varsovie 1803.
47. *Korespondencja Jana Śniadeckiego*. I Kraków 1932, II Wrocław 1954.
48. J. Śniadecki: *Rachunek zdarzeń i przypadków losów*. Bibl. Jagiel. rkps 3161.
49. J. Dianni, A. Wachułka: *Tysiąc lat polskiej myśli matematycznej*. Wrocław 1963.
50. M. Baliński: *Wyjątek z pamiętników o Janie Śniadeckim*. (Odbitka s. 59—78).

II. RĘKOPISY STEFANA STUBIELEWICZA

Wśród uczonych, którzy zajmowali się badaniem zjawisk elektrycznych i magnetycznych, ważne miejsce zajmuje urodzony na Wołyniu profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Stefan Stubielewicz¹. Należał on do grona tych przedstawicieli nauk ścisłych, którzy trafnie przewidzieli wielką przyszłość dla zapoczątkowanych dopiero eksperymentów Coulomba i Epinusa, a dotyczących współzależności między prądem elektrycznym i magnetyzmem.

Naukowo-pedagogicznej działalności Stubielewicza nie można przedstawić w sposób pełny bez zbadania jego spuścizny rękopiśmiennej. Część tych rękopisów zachowała się do dnia dzisiejszego w dziale rękopisów

¹ Stefan Stubielewicz (1762—1814) zdobył wykształcenie podstawowe i średnie w szkołach Włodzimierza Wołyńskiego i Łucka, a wyższe w Uniwersytecie Wileńskim, gdzie w latach 1786—1790 — będąc studentem wydziału fizyczno-matematycznego — szczególnie pasjonował się fizyką, teorią dźwięku, matematyką czystą i stosowaną, a także anatomią i fizjologią. Istotny wpływ na kształtowanie się naukowego światopoglądu Stubielewicza miał wykładowca fizyki eksperymentalnej J. Mickiewicz (1744—1817), krewny wielkiego poety.

Po otrzymaniu dyplomu nauczyciela i uzyskaniu stopnia doktora nauk filozoficznych, od września 1790 r. S. Stubielewicz zaczął pracować w charakterze wykładowcy fizyki w jednym z gimnazjów wileńskich. Równocześnie z własnej inicjatywy prowadził wykłady publiczne poświęcone różnym tematom z dziedziny elektryczności i magnetyzmu, a ponadto przeprowadzał pierwsze samodzielne doświadczenia. Oprócz prac Coulomba i Epinusa dobrze były mu znane prace naukowe Franklina, Cawallo, Nolleta, Richmana i innych uczonych prowadzących badania w dziedzinie elektryczności i magnetyzmu.

W 1797 r. Stubielewicz mianowany został adiunktem („wiceprofesorem”), a w 1807 r. profesorem zwyczajnym fizyki Uniwersytetu Wileńskiego. Na kształtowanie się naukowych poglądów Stubielewicza wielki wpływ miał też wyjazd do krajów Europy Zachodniej w latach 1802—1804, o czym sam pisze w *Dzienniku mojej podróży* (niektóre fragmenty zostały wydrukowane).

W uniwersytetach Austrii, Włoch, Francji i Niemiec Stubielewicz zainteresował się przede wszystkim najnowszymi eksperymentami w dziedzinie fizyki, w tym między innymi elektryczności. W paryskiej Szkole Politechnicznej pogłębił swoją wiedzę w dziedzinie matematyki wyższej, której aparat pojęciowy w coraz szerszym zakresie przenikał wówczas do fizyki. Ponadto Stubielewicz zakupił i przesał do Uniwersytetu Wileńskiego wiele przyrządów naukowych i aparatów (mikroskop, teleskop itp.), w celu uzupełnienia wyposażenia gabinetu fizycznego założonego jeszcze w 1755 r. i wkrótce — od lata 1805 r. — powierzono jego pieczy.

Działalność pedagogiczna Stubielewicza w Uniwersytecie Wileńskim zwróciła na siebie uwagę zarówno wykładowców, jak i studentów wielu wydziałów. Będąc doskonałym wykładowcą i popularyzatorem nauki, wykladał on fizykę w oparciu o własne konspekty. Opracowany przez niego program z fizyki, oparty głównie na ideach panujących wówczas w przodującej Szkole Politechnicznej, stał się wzorem dla jego następców na katedrze (K. Krakowski, F. Drzewiński).

Wyposażywszy gabinet fizyczny w nowe przyrządy, Stubielewicz przeprowadził doświadczenia z galwanotechniki, elektrostatyki i magnetyzmu. Sprawdzał też wyniki uzyskane przez innych uczonych, wysuwał i uzasadniał własne hipotezy. Zauważywszy na przykład w trakcie doświadczeń, że przesuwać zamknięty przewodnik w poprzek linii sił pola magnetycznego można w nim wzbudzić przepływ prądu elektrycznego, Stubielewicz ustala k — zależność kąta wychylenia wskazówki kompasu (wynik działania wytworzonego w przewodniku prądu) od parametrów samego magnesu.

Niestety uczony ten nie zdołał za życia wydać drukiem żadnej ze swoich prac. Dopiero w r. 1816 — dzięki staraniom jego przyjaciół — ukazał się książką Stubielewicza *Zbiór krótkich początków fizyki* [24], a w r. 1819 — *Wpływ elektryczności na ekonomiją zwierzęcą* [25].

Działalność naukowa Stubielewicza znana była jeszcze za życia uczonego daleko poza Uniwersytem Wileńskim. Świadczy o tym wymownie fakt, że Stefan Stubielewicz obrany został honorowym członkiem-korespondentem Akademii Francuskiej, a także członkiem Paryskiego Towarzystwa Galwanicznego.

Uniwersytetu Wileńskiego. Nie dysponowano jednak żadnymi informacjami o losie innych rękopisów Stubielewicz. Nie wspomina nawet o nich znany historyk uniwersytetu J. Bieliński [27]. Przystudiował je P. Witkiewicz [28], [29].

Ostatnio w trakcie przeglądania materiałów biblioteki Akademii Medyko-Chirurgicznej, znajdujących się obecnie w Centralnej Bibliotece Naukowej AN USRR, udało się natrafić na rękopisy Stubielewicz, które uważano za zaginione jeszcze na początku XIX w.² Rękopisy te swego czasu przekazane zostały przez wdowę po uczonym do biblioteki wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej, a po jej zamknięciu w r. 1842 były przewiezione do Kijowa, gdzie przez wiele lat przechowywano je w zbiorach Uniwersytetu Kijowskiego i wreszcie przekazano do działu rękopisów CBN AN USRR. Przechowywane są tu w trzech dużych teczkach opatrzonych kolejno numerami: 16, 17, 18. Podajemy ich krótki opis, kierując się przy tym z jednej strony programem z fizyki, według którego prowadził swoje wykłady Stubielewicz (program opublikowany w [27 s. 376—378], a z drugiej — kolejnością, w jakiej przechowywano kiedyś te rękopisy w bibliotece Akademii Medyko-Chirurgicznej (z tego z kolei wynika, że w spuściźnie brak kilku rękopisów — wymienionych w załączonym do niej katalogu materiałów przekazanych z Akademii).

Rękopis pod ogólnym tytułem *Fizyka* [1] składa się z dwóch części. Pierwsza — zawiera ogólne wiadomości o ciałach występujących w przyrodzie i ich klasyfikacji; krótkie wiadomości o narodzinach, kształtowaniu i znaczeniu w fizyce — szczególnie w mechanice — pojęcia siły ciężenia, o ruchu w ogóle; druga — wiadomości ogólne o ciałach stałych, o prawach ich ruchu i równowagi, o siłach przyciągania między ciałami. W oparciu o wiadomości z mineralogii Stubielewicz rozpatruje różne geometryczne kształty kryształów [1 s. 10]. Powyższy kurs fizyki oparty został na podręczniku fizyki francuskiego uczonego — krytalografa R. J. Haüy'a (1743—1822), z imieniem którego związane jest odkrycie zjawiska piezoelektryczności (1782). Wśród rękopisów Stubielewicz znajduje się również przekład na język polski drugiego wydania podręcznika Haüy'a [2].

Rękopis *Mechanika* [3] napisany jest różnymi charakterami pisma. Zawiera on elementarne pojęcia z kinematyki, wstępne wiadomości ze statyki, teorię środka ciężkości ciała stałego oraz sposoby odnajdywania go, wiadomości o ruchu równomiernie przyspieszonym i ruchu po równi pochyłej, wprowadzenie do dynamiki punktu, a w tym wykład praw dotyczących ruchu wahadła oraz sposobów jego zastosowania. Część rękopisu, dotycząca wahadła, napisana jest własnoręcznie przez Stubielewicz [3 s. 65—78]. Oba rękopisy — podobnie jak i szereg innych — zawierają na stronie tytułowej dopiski w języku polskim świadczące o tym, że były wykorzystywane później w charakterze podręczników — choć raczej tylko pomocniczych do nauczania fizyki. Litera „F.D.”, na które natrafiamy tu najczęściej, wskazują, że rękopisy te przez pewien czas należały do F. Drzewińskiego. Jego ręką wprowadzone zostały do tekstu poprawki i pewne uzupełnienia materiału faktycznego. W rękopisie [3] zaznaczono rok czytania wykładu przez Drzewińskiego — 1832).

Wykład dynamiki kontynuowany jest w rękopisie [4] o tej samej nazwie. Tu znajduje się zakończenie wykładu o ruchu wahadłowym, omó-

² Korzystając z okazji pocytuję sobie za przyjemny obowiązek wyrazić szczerą wdzięczność pracownikom Oddziału Rękopisów CBN AN USRR za pomoc w pracy nad rękopisami ze zbiorów wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej.

wienie ruchu ciała po cykloidzie. Wiele uwagi poświęcono analizie ruchu ciał na skutek ich zderzenia [4 s. 14].

Opracowanie hydrostatyki jako nauki o mechanicznych właściwościach cieczy, znajdującej się w stanie równowagi, zawiera rękopis [5], który nosi tytuł *Początki statyki rościeków w ogólności*, gdzie między innymi podany został opis areometrów i sposobów ich zastosowania [5 s. 31].

Prawa ruchu cieczy (hydrodynamika) rozpatrywane są w rękopisie, które zgodnie z ówczesnym podziałem nosi tytuł: *Początki hydrauliki albo nauki o ruchu rościeków* [6]. Autor analizuje tu ustalony ruch cieczy, określa podstawowe pojęcia i omawia niektóre współzależności ówczesnej hydrauliki w ramach elementarnego kursu uniwersyteckiego. Wykład ilustrowany jest przykładami rozwiązywania konkretnych zadań dotyczących wypływu cieczy itp. Znaczna część rękopisu poświęcona została analizie wymuszonego przepływu cieczy pod ciśnieniem rurami o różnym kształcie; między innymi opisana jest zasada działania i spotykane w praktyce wady urządzeń fontann wodnych, a także układania rur w celu doprowadzenia wody dla potrzeb użytkowych. Jako przykład niewymuszonego ruchu cieczy podawany jest przepływ wody w kanałach i rzekach w różnych warunkach [6 s. 69, 85]. Porady o charakterze praktycznym uzupełniane są odpowiednimi obliczeniami.

Mechanicznym właściwościom powietrza poświęcony jest rękopis zatytułowany: *Nauka o powietrzu we względzie statycznym* [1]. Po szczegółowym omówieniu zjawisk związanych z ciśnieniem atmosferycznym, ciśnieniem gazów w ogóle oraz ich sprężystością, Stubielewicz podaje w skrócie wiadomości z hydrostatyki, opisuje budowę i sposób wykorzystania barometrów i maszyny pneumatycznej, wnika w historię zagadnień. Do rękopisu doszły zostały resztki jakiegoś traktatu z mechaniki, z którego pozostał tylko jeden arkusz zawierający obliczenia z mechaniki i notatkę *Młyny wodne* [7 s. 50]. Nauce o powietrzu poświęcony jest w spuściznie jeszcze jeden rękopis [8], który jednak napisany został nie przez samego Stubielewicza, a zawierał tylko poprawki poczynione jego ręką. Tematycznie łączy się z tym jeszcze dokonany przez Stubielewicza przekład rozdziału o powietrzu z książki Haüya [15].

Cztery rękopisy Stubielewicza poświęcone są nauce o ciepłe. Zgodnie z zamiarem autora miały one stanowić podstawę pełnego traktatu na ten temat. Jak wiadomo zamiaru swego uczoney nie zdołał zrealizować. Pierwszy z tych rękopisów [9] zawiera przekłady artykułów o ciepłiku, o oddychaniu, o ciepłe zwierzęcym, reagowaniu na ciepło i zimno, wegetacji. W drugim rękopisie [10] przedstawione zostały zasadnicze rezultaty badań Rumforda, Herschla, Engerilda i innych uczonych. Mówi się tu o rozprzestrzenianiu ciepła w ciałach, o prawach promieniowania, załamania, odbicia („refleksji”) oraz transmisji. Trzeci rękopis [11] zawiera materiały uzupełniające o termometrze, o „wodzie w stanie lodowym”, rozszerzalności ciał pod wpływem ciepła, parowaniu ciał oraz szczegółowe uwagi o budowie gazów według teorii Daltona, o zależności ciśnienia od temperatury, o maszynach parowych, w tym o maszynie Jatta. Teoria flogistonu zawarta jest w czwartym rękopisie [12].

Oddzielny traktat poświęcił Stubielewicz nauce o wodzie — hydro-metrii [13]. Opisane są w nim między innymi przyrządy stosowane w badaniach fizycznych właściwości wody w trzech jej stanach — ciekłym,

stałym i gazowym. W spuściźnie znajduje się także przekład rozdziału o wodzie [14] z książki Haüya.

Trzy rękopisy połączone są wspólną nazwą *Nauki o świetle* i zawierają przede wszystkim gruntowny wykład ogólnych zasad optyki [16], a także dioptryki, katoptryki [17] oraz budowy niektórych przyrządów optycznych [18]. Za najciekawsze wśród nich należy uważać rozdziały, które zawierają „matematyczne dodatki” (do pierwszego rękopisu), stanowiące pogłębiony wykład optyki geometrycznej [16 s. 32] oraz materiały (w drugim rękopisie) w oparciu o które, wykorzystując prawa optyki, wyjaśniono szereg zjawisk astronomicznych [17]. Trzeci rękopis [18] zawiera wykład optyki, teorię przyrządów optycznych (teleskop, mikroskop), rozdziały o załamaniu światła i wreszcie konspekty wykładów, których słuchał Stubielewicz w Paryżu w r. 1804.

Szczególną uwagę badacza historii fizyki powinno zwrócić pięć rękopisów S. Stubielewicza, w których przedstawiono teorię elektryczności i magnetyzmu.

Pierwszy rękopis poświęcony elektryczności [19] rozpoczyna się opisem trzech sposobów elektryzowania ciał, opisem budowy „maszyny elektrycznej”, butelki lejdejskiej i omówieniem ich działania. Dalej idą rozdziały poświęcone kolejno teorii elektroforu (według S. Franklina i Epinusa), wpływowi powietrza na „akcję elektryczności”, budowie i sposobom wykorzystania elektrometru, elektryczności z punktu widzenia medycyny, błyskawicy, przyczynom jej powstawania, fizycznej istocie tego zjawiska, historii jego badań i sposobom zabezpieczenia przed nim (według systemu Franklina) i wreszcie zagadnieniu przyciągania oraz odpychania ciał naelektryzowanych — zależnie od odległości między nimi.

Wyniki obserwacji, opisy doświadczeń i niektóre myśli dotyczące elektryczności, magnetyzmu, a szczególnie dotyczące błyskawicy, zawarte są w drugim rękopisie [20], napisanym przez Stubielewicza w Wilnie jeszcze w roku 1799, to jest w okresie przygotowywania przez niego rozprawy doktorskiej. Tak więc już na długo przed swoją podróżą po krajach Europy Zachodniej Stubielewicz interesował się wymienionymi działaniami fizyki i był już w tym czasie gruntownie — czego dowodzą teksty rękopisu — obeznany z literaturą naukową i wynikami najnowszych doświadczeń w tej dziedzinie. Wielki wpływ wywarła na niego teoria elektryczności B. Franklina. Znał on także prace Cawallo, Epinusa, Erkslebe-na, Nolleta i innych uczonych, którzy wnieśli znaczny wkład do rozwoju nauki o elektryczności. Wyjaśnia m.in. elektryczny charakter zjawiska błyskawicy. Zna on dobrze odkrycia petersburskiego uczonego — akademika Epinusa (oraz Wilkego), w wyniku których uzupełniona została teoria Franklina. Ze szczególną dokładnością Stubielewicz opisuje budowę piorunochronów. Uzupełnienie do kwestii wyłożonych w rękopisie stanowią notatki z różnych ówczesnych pism naukowych — dotyczące meteorologii, teorii elektryczności atmosferycznej, podziału ciał na przewodniki i izolatory, „pozytywnej i negatywnej elektryczności”, „prędkości ruchu elektryczności, która jest tak wielka, że niektórzy fizycy porównują ją z prędkością światła” [20 s. 103], przewodzenia prądu elektrycznego („propagacji”) oraz określania kierunku przepływu prądu, sposobów wytwarzania prądu elektrycznego. Rękopis zakończony jest ogólnymi wnioskami o naturze elektryczności.

W trzecim rękopisie [21] zawarte są dodatkowe materiały do teorii elektryczności, między innymi jest tu mowa o przewodnikach i izolatorach, o teorii Franklina dotyczącej butelki lejdejskiej, „teorii działania z odległości”, sile przyciągania i odpychania w zależności od odległości między ciałami naelektryzowanymi [21 s. 42], o przekazywaniu ładunku różnym ciałom, o „wpływie elektryczności na magnetyzm” [21 s. 87]. Zwraca uwagę lakoniczność, konkretność, a równocześnie przystępność objaśnień wszystkich opisywanych doświadczeń.

Historię elektroterapii („lekarskiej elektryczności”) i przegląd jej metod (począwszy od 1729 r.), przedstawił Stubielewicz w 1801 r. w rękopiśmiennym traktacie *O wpływie elektryczności na ekonomię zwierzęcą i roślinną* [22], na podstawie którego wydana została pośmiertnie przez uniwersyteckich kolegów uczonego wspomniana już wyżej książka [25]. W zakończeniu rękopisu znajduje się rozdział — *Odkrycia, za pomocą których fizycy doszli do przekonania, że błyskawica ma charakter elektryczny* [22 s. 49].

Ostatni rękopis z materiałów Akademii Medyko-Chirurgicznej, nazywany przez Stubielewicza *Traktatem o magnetyzmie* [23], zawiera „wszystko co dotyczy nauki o magnetyzmie”, a między innymi porównywana w nim „siła magnetyczna z elektrycznością” [23 s. 11].

REKOPISY STUBIELEWICZA W CENTRALNEJ BIBLIOTECE NAUKOWEJ AN USRR

1. *Fizyka cz. 1—2*. Sygn. N 5-16-1, A.V.XX-88 f° k. 14+6+6+17.
2. *Fizyka cz. 1—2*. (1813 r.) N 5-16-2, A.V.XIX-88 f°.
3. *Mechanika*. N 5-16-3, A.V.XX-89 f° k. 78.
4. *Mechanika*. z. 3, N 5-16-4, A.V.XX-90 f° k. 50.
5. *Początki statyki rościków w ogólności*. (1811 r.) N 5-16-5, A.V.XX-92 f° k. 39.
6. *Początki hydrauliki, albo nauki o ruchu rościków*. N 5-16-6, A.V.XX-93 f° k. 104.
7. *Nauka o powietrzu we względzie statycznym*. N 5-16-7, A.V.XX-94 f° k. 50.
8. *O temperaturze powietrzkregu ziemnego...* N 5-16-8, A.V.XX-95 f° k. 72.
9. *Nauka o ciepłiku, ciepłe zwierzęcym, respiracji ciepła i zimna*. N 5-16-9, A.V.XX-98 f° k. 166.
10. *Recueil procedés pour developement du calorique et de son action dans les corps*. (1804 r.) N 5-16-10, A.V.XX-99 f° k. 64.
11. *Dodatki*. N 5-17-1, A.V.XX-100 f° k. 55.
12. *O ciepłiku*. N 5-17-2, A.V.XX-101 f° k. 105.
13. *O wodzie*. (1809—1810) N 5-17-3, A.V.XX-102 f° k. 42.
14. *O wodzie*. N 5-17-4, A.V.XX-111 f° k. 72.
15. *O powietrzu*. N 5-17-5, A.V.XX-112 f° k. 97.
16. *Nauka o świetle*. I, N 5-17-6, A.V.XX-103 f° k. 77.
17. *Nauka o świetle*. II, N 5-17-7, A.V.XX-104 f° k. 94.
18. *Nauka o świetle*. III (1811 r.), N 5-17-8, A.V.XX-105 f° k. 77.
19. *Do traktatu elektryczności*. N 5-18-1, A.V.XX-106 f° k. 195.
20. *Zbiór różnych obserwacji zwłaszcza o elektryczności*. 1799 r. N 5-18-2, A.V.XX-107 f° k. 130.
21. *Cahier additionel sur l'electricité (en pol.)*. N 5-18-3, A.V.XX-108 f° k. 114.
22. *O wpływie elektryczności na ekonomię zwierzęcą i roślinną*. (1801 r.) N 5-18-4, A.V.XX-109 f° k. 60.
23. *Traktat o magnetyzmie*. (1808 r.) N 5-18-5, A.V.XX-110 f° s. 214.

PRACE DRUKOWANE STUBIELEWICZA ORAZ LITERATURA O NIM:

24. S. Stubielewicz: *Zbiór krótki początków fizyki*. 8° Wilno 1816.
25. S. Stubielewicz: *Wpływ elektryczności na ekonomiją zwierzęcą...* 8° Wilno 1819.
26. J. Szymkiewicz: *O życiu i pismach Stefana Stubielewicza profesora w uniwersytecie imperatorskim wileńskim, członka kilku towarzystw uczonych*. „Dziennik Wileński” T. 2 (lipiec—grudzień) Wilno 1815 s. 54—67.
27. J. Bieliński: *Stan nauk Matematyczno-Fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*. „Prace Matematyczno-Fizyczne” 1890 T. II (1889) s. 265—432.
28. P. Witkiewiczjus: *Żyzn i diejatielnost' prof. Stubielewicza — osnovopolożnika teoreticznych issliedowanij eliektromagnitnych jawlienij w Pribaltikie w naczale XIX w. W: Materiaty IX riespublikanskoj konfierencii po istorii jestiestwaznaniija i techniki w Pribaltikie*. Wilno 1972 s. 32—34.
29. P. Witkiewiczjus: *Naczalo issliedowanij elektriczeskich i magnitnych jawlienij w starom Wilniusskom uniwersitetie w sieriedinie XVIII w.* Tamże s. 34—36.
30. J. O. Matwiiszyn: *Stefan Stubielewicz*. „Radianske Slowo” nr 37 (4300) z 27 marca 1973 r. s. 4 (wyd. w Włodzimierzu Wołyńskim).
31. J. O. Matwiiszyn: *Fyzyk z Wołyni*. „Nasze Slowo” nr 30 (1041) z 25 lipca 1976 r. s. 4 (wyd. w Warszawie).

Tłumaczył z języka ukraińskiego: *Bazyli Nazaruk*

Я. Матвишин

НЕИЗВЕСТНЫЕ ПОЛЬСКИЕ ДОКУМЕНТЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ
БИБЛИОТЕКЕ АН УССР В КИЕВЕ

1. РУКОПИСИ ЯНА СНЯДЕЦКОГО

Значительная часть научного наследия Яна Бапгиста Владислава Снядецкого (1756—1830) дошла до настоящего времени в рукописном виде. Рукописи ученого, хранящиеся в Центральной научной библиотеке Академии наук УССР, до настоящего времени не описаны, исследователям неизвестны и считались ранее утраченными. Они были привезены в Киев в прошлом веке в связи с закрытием Вилленской Медико-Хирургической академии.

В собрании имеются фрагменты некоторых неопубликованных работ Снядецкого, его корреспонденция, конспекты, различные заметки. Большая часть рукописей представляет собой черновые или чистовые варианты уже опубликованных работ. Однако они не утратили интереса для исследователей.

Хронологически рукописи охватывают краковский и вилленский периоды деятельности Я. Снядецкого. Тематически они относятся к проблемам математики, астрономии, физики, философии, педагогики, языкознания, литературы, логики, истории науки, архитектуры и метеорологии. Среди рукописей по математике имеются следующие работы: *О Ж. Л. Лагранже ...*, *О приложении математики в физике*, *О неминуемой потребности высшей математики в познании и совершенствовании физики*, *Деление математических наук ...*, *О народном языке в математике* и др. По астрономии, кроме указанных выше имеются разные варианты французского перевода работы *О Копернике* (со справками автора), *Научная и общественная жизнь М. Одленицкого Почобута*, *О причинах ошибок в хронологии*, диссертационная работа *Об астрономических наблюдениях...* и др., по физике — фрагментарные заметки по некоторым вопросам гидростатики и гидравлики, электричества, акустики. Элементы

математики, астрономии и механики содержатся также в его философских сочинениях и в *Географии или о математическом и физическом описании Земли*. Имеется несколько рукописей последнего сочинения. Особый интерес представляет начальный вариант этой работы на французском языке (1794—1795), которая впоследствии была полностью переработана и расширена. Ее содержание охватывается первыми шестью разделами печатных изданий. Корреспонденция Я. Снядецкого включает в себя более 30 писем, пять из которых (письма к известному астроному Цаху) представляют несомненный интерес для истории астрономии.

2. РУКОПИСИ С. СТУБЕЛЕВИЧА

Жизнь и научная деятельность Стефана Стубелевича (1762—1814) связана, в основном, с Вилленским университетом. Здесь он преподавал физику и делал опыты по исследованию электрических и магнитных явлений и установлению связи между ними.

После смерти Стубелевича его друзьями были изданы только две работы ученого: *Краткое изложение основ физики и влияние электричества на поведение животных*. Часть рукописей Стубелевича хранится в настоящее время в библиотеке Вильнюсского университета и была в свое время исследована. Другие работы ученого считались утерянными. Это важное рукописное наследие ученого обнаружено автором статьи в фонде материалов бывшей Медико-хирургической академии, хранящихся в рукописном отделе Центральной научной библиотеки АН УССР.

Среди обнаруженных имеются следующие неизданные работы Стубелевича: *Физика, Механика, Начала статики жидкостей, Начала гидравлики или науки о движении жидкостей, Наука о движении воздуха со статической точки зрения*, цикл рукописей по теории электричества, магнетизма, света и теплоты, а также рукописи двух изданных работ Стубелевича, упомянутых выше. О научной деятельности С. Стубелевича знали далеко за пределами Польши, в состав которой входила в то время Литва. Об этом свидетельствует хотя бы тот факт, что он был избран почетным членом Варшавской и Геттингенской академий, член-корреспондентом Французской академии, а также Парижского гальванического общества.

Jarosław Matwiiszyn

DES POLONICA INCONNUS DANS LA BIBLIOTHÈQUE SCIENTIFIQUE CENTRALE DE LA R.S.S.U

I. LES MANUSCRITS DE JAN SNIADOCKI

La partie considérable de l'héritage scientifique de Jan Bąbysta Władysław Śniadecki (1756—1830) s'est conservée sous la forme des manuscrits. Lesdits manuscrits, gardés dans la Bibliothèque Scientifique Centrale de l'Académie des Sciences de la R.S.S.U., ne sont pas décrits jusqu'à aujourd'hui; car les savants ne savaient pas où l'on les conservait et c'était pourquoi ils les croyaient perdus. Ces documents ont été transportés à Kiev après la fermeture de l'Académie Médico-Chirurgicale de Wilno.

Dans la collection il y a des fragments de quelques ouvrages non publiés de Śniadecki, sa correspondance, ses conspectus, ses notes. Un grand nombre de manuscrits constituent des brouillons ou bien des variantes des ouvrages publiés. Et pourtant ces documents sont fort intéressants pour des chercheurs.

Du point de vue de la chronologie, les manuscrits en question correspondent à la période de l'activité de J. Śniadecki à Cracovie et à Wilno. Du point de vue

du sujet, ils traitent des problèmes des disciplines suivantes: mathématiques, astronomie, physique, philosophie, pédagogie, linguistique, littérature, logique, histoire de la science, architecture et météorologie. Parmi les manuscrits concernant les mathématiques il y a des ouvrages tels que: *O J. L. Lagrange, pierwszym geometrze naszego wieku* [Sur J. L. Lagrange, premier géomètre de notre siècle] (1815), *O stosowaniu matematyki do fizyki* [Sur l'application des mathématiques à la physique], *O nieuchronney potrzebie matematyki wyższej do poznania i doskonalenia fizyki* [Sur la nécessité inévitable d'appliquer les mathématiques supérieures pour connaître et perfectionner la physique], *Podział nauk matematycznych* [La classification des sciences mathématiques] (1808), *O języku narodowym w matematyce* [Sur la langue nationale dans les mathématiques] (1813). Dans le domaine de l'astronomie, sauf les ouvrages ci-mentionnés, la collection comprend plusieurs variantes de la traduction de l'oeuvre *O Koperniku* [Sur Copernic] avec des corrections de l'auteur, et notamment: *Sur Copernic, Żywot uczony i publiczny M. Odlanickiego Poczobuta* [L'activité scientifique et publique de M. Odlanicki Poczobut] (1810), *O przyczynach błędów w chronologii...* [Sur des causes des fautes dans la chronologie...] (1817), *O obserwacjach astronomicznych* [Sur des observations astronomiques] (1802). Du domaine de la physique, on trouve des notes fragmentaires concernant des questions de l'hydrostatique et de l'hydraulique, de l'électricité et l'acoustique. Des éléments des mathématiques, de l'astronomie et de la physique sont renfermés dans des oeuvres philosophiques du savant et dans sa *Géographie ou description mathématique et physique du globe de la Terre en 1794 et 1795*. Dans la collection il y a quelques manuscrits de ce dernier ouvrage. Sa première variante, écrite en français (1794—1795) et ensuite changée à fond et développée considérablement est la plus intéressante.

La correspondance de J. Śniadecki comprend plus de 30 lettres parmi lesquelles 5 lettres adressées à l'éminent astronome Zaah, et constitue une contribution fort intéressante à l'histoire de l'astronomie.

II. LES MANUSCRITS DE STEFAN STUBIELEWICZ

La vie et l'activité scientifique de Stefan Stubielewicz (1762—1814) ont été liées surtout à l'Université de Wilno où il faisait des cours de la physique et menait des recherches scientifiques concernant des effets électriques et magnétiques ainsi que des correlations entre eux.

Après la mort de Stubielewicz, grâce aux soins de ses amis, on n'a édité que deux ouvrages de ce savant, à savoir: *Zbiór krótki początków fizyki* [Le petit recueil de débuts de la physique] et *Wpływ elektryczności na ekonomiję zwierzęcą* [L'influence de l'électricité sur l'économie animale]. Une partie de manuscrits de Stubielewicz, élaborés déjà, est actuellement gardée dans la bibliothèque de l'Université de Wilno. Quant aux autres travaux du savant, on les croyait perdus. Et justement cette partie de son estimable héritage manuscrit a été retrouvée par l'auteur du présent article parmi les documents de l'ancienne Académie Médico-Chirurgicale, gardés dans la Section des Manuscrits de la Bibliothèque Scientifique Centrale de l'Académie des Sciences de la R.S.S.U. Parmi les ouvrages retrouvés et non publiés de Stubielewicz sont: *Fizyka* [La physique], *Mechanika* [La mécanique], *Początki statyki rościeków w ogólności* [Les débuts de la statique des cours d'eau en général], *Początki hydrauliki albo nauki o ruchu rościeków* [Les débuts de l'hydraulique ou de la science des mouvements des cours d'eau], *Nauka o powietrzu we względzie statycznym* [La science de l'air dans son aspect statique], une série des manuscrits consacrés à la théorie de l'électricité, au magnétisme, à la lumière et à la chaleur; on y trouve en plus des manuscrits de deux ouvrages édités.

L'activité scientifique de S. Stubielewicz était connue non seulement en Pologne, dont la partie faisait alors la Lituanie, mais aussi à l'étranger. La preuve en est qu'il était le membre honoraire de la Société des Amis des Sciences de Varsovie et de l'Académie de Göttingen, le membre correspondant de l'Académie française, ainsi que le membre de la Société Galvanique à Paris.